

HEDEENDAAGS TRIBALISME

Aantekeningen over een moeilijk probleem

Michael Walzer

Over de hele wereld, maar het meest interessant en angstwekkend in Oost-Europa en de Sovjet-Unie, bevestigen mannen en vrouwen vandaag de dag weer hun lokale en particularistische, hun etnische, religieuze en nationale identiteiten. De stamverbanden zijn terug, en het drama van hun terugkeer is het grootst waar ze het hardst werden onderdrukt. Het is nu duidelijk dat de krachten die uit het volk werden ingezet tegen de totalitaire heerschappij, evenals de meer passieve koppigheid en het ontwijkende gedrag die de stalinistische regimes van binnenuit uitholden, voor een groot deel werden gevoed door tribale loyaliteiten en passies. Het verhaal hoe die in stand gehouden en in de loop van de tijd gereproduceerd werden moet nog verteld worden. De stammen - althans de meeste, en alle minderheden en onderworpen naties - was enkele generaties achtereen de toegang ontzegd tot de officiële organen van sociale reproductie: de openbare scholen en de massamedia. Ik stel me zo voor dat tienduizenden oude mannen en vrouwen de verhalen uit het verleden herhaalden, fluisterend met hun kleinkinderen, volkswijsjes en wiegeliedjes zingend. Dit is in vele opzichten een bemoedigend beeld, omdat het suggereert dat het totalitaire falen onvermijdelijk is. Maar wat moeten we met die liederen en verhalen, wanneer ze evenzeer vervuld zijn van haat ten opzichte van naburige naties, als van de hoop op nationale bevrijding? (...) [En] hoe kan iemand de verscheidenheid in het Oosten verdedigen, terwijl West-Europa zich tot een nieuwe eenheid smeedt?

De eenheid in het Westen is zelf het produkt, of in ieder geval de historische opvolger van verscheidenheid. De onafhankelijkheid van Zweden ten opzichte van Denemarken, en eeuwen later die van Noorwegen ten opzichte van Zweden (en die van Finland van Zweden en Rusland) maakten de baan vrij voor de Scandinavische samenwerking. De scheiding van België en Nederland, en het falen van het Franse imperialisme, maakten het experiment van de Benelux mogelijk. Eeuwen van soevereiniteit van de grote staten in West-Europa gingen vooraf aan het totstandkomen van de Europese Gemeenschap. Het is van belang op te merken dat niet alleen de soevereiniteit van staten, maar ook een democratische regeringsvorm eerder tot stand kwam dan gemeenschappelijkheid. De Zweden hadden Noorwegen tot in het oneindige onder een of andere vorm van autoritair bewind kunnen houden. Maar de praktijk van de democratie maakte al in zijn eerste fasen duidelijk dat er meer dan één *demos* was. Een scheiding was noodzakelijk om de democratie te behouden. Hetzelfde is het geval in het Oosten. Het multinationalisme zoals het daar van oudsher bestond, komt voort uit een voor- of anti-democratische politiek. Maar je hoeft maar het 'volk' het politieke leven binnen te halen, of het brengt, opmarcherend in tribale verbanden en gelederen, zijn eigen talen, historische herinneringen, gewoonten, opvattingen, en verbintenissen met zich mee. Als er eenmaal een beroep op het volk is gedaan, als het op het toneel is verschenen, dan is het niet mogelijk daaraan recht te doen binnen de oude politieke orde.

Misschien is het wel helemaal niet mogelijk aan die verbanden recht te doen. De vooruitzichten lijken niet al te best in het Oost-Europa van vandaag, in de Kaukasus en in grote delen van het Midden-Oosten, alleen al gegeven het aantal stamverbanden dat daar aan de oppervlakte komt en de radicale verstrengeling van hun leden op dezelfde lapjes grond. Goede muren maken goede burens, maar alleen als er een minimale overeenstemming is waar de muur moet staan. In het Westen waren machtige staten gevormd voordat een nationalistische ideologie opkwam. Zij waren in staat veel van de kleinere naties te onderdrukken en te incorporeren (Welsh, Schotten, Normandiërs, Bretons, enzovoort). De afscheidingen waar ik al op gewezen heb, gingen gepaard met constructieve processen, die omvattende natie-staten creëerden met min of meer aanwijsbare grenzen en min of meer toegewijde leden. Vergelijkbare pogingen in Oost-Europa lijken te zijn mislukt. Er zijn maar weinig toegewijde Joegoslaven of Sovjetburgers. In een verbazingwekkend tempo wordt van deze identiteiten afstand gedaan, en dat maakt veel van de volkeren die zich onder hun bescherming verplaatst hadden kwetsbaar: Serviërs in Kroatië, Albanen in Servië, Armeniërs in Azerbeidzjan, Russen in de Baltische staten, Joden in Rusland, en zo gaat het maar door, zonder einde.

Er lijkt geen humane of nette manier te zijn om de stammen uit elkaar te halen, maar tegelijkertijd worden verstrengelingen als een bedreiging gevoeld - niet alleen voor het individuele leven, wat op zich rechtvaardiging genoeg is, maar ook voor het gemeenschappelijke welzijn. Demagogen buiten de hoop uit op een nationale herleving, op linguïstische autonomie, op de vrije ontwikkeling van scholen en de media - die allemaal bedreigd zouden worden door kosmopolitische of anti-nationale minderheden. Andere demagogen buiten de angst uit van de minderheden, door oud irredentisme te verdedigen en door te zoeken naar steun van buiten (zoals de Serviërs in Kroatië). In zulke omstandigheden is het moeilijk te zeggen wat rechtvaardigheid betekent, laat staan welk beleid dat zou vereisen. Vandaar de neiging van links, dat zich altijd al ongemakkelijk voelt met particularistische passies, om vast te houden aan om het even welke bestaande eenheid en daar gebruik van te maken. De redenering lijkt erg op die van een Puriteinse predikant uit de tijd rond 1640, die de vereniging van man en vrouw verdedigde tegen de nieuwe echtscheidingsleer:

"Wanneer zij gescheiden mogen worden vanwege onenigheid, zullen sommigen hun voordeel halen uit strijd; maar nu kunnen zij maar beter niet twistziek zijn, want de wet zal hun neuzen tegen elkaar houden tot uitputting ze doet afzien van vechten."

Het probleem, toen en nu, is dat rechtvaardigheid, wat ze ook vereist, niet het soort dwang lijkt toe te laten dat nodig is om 'hun neuzen tegen elkaar te houden'. We moeten dus nadenken over scheiding, hoe moeilijk dat ook is. Het helpt iets dat scheiding tussen naties niet dezelfde exclusieve legale vorm hoeft te hebben als echtscheiding in gezinnen. Zelfbepaling voor mannen en vrouwen is in verhouding eenvoudig, zelfs wanneer belangrijke beperkingen worden opgelegd aan de gescheiden individuen. Zelfbepaling voor de vele verschillende soorten stammen (naties, etnische groepen, religieuze

gemeenschappen) is zonder meer een stuk ingewikkelder, en de beperkingen die na een scheiding volgen zijn van verschillende aard. Er is speelruimte.

Ik betwijfel of er één regel of verzameling regels te vinden is waarmee de vorm van de scheiding en de noodzakelijke randvoorwaarden bepaald kunnen worden. Maar er is een algemeen beginsel, dat we kunnen beschouwen als de uitdrukking van democratie in de internationale politiek. De inzet is de waarde van een historische, culturele, of religieuze gemeenschap en de politieke vrijheid van de leden daarvan. Het lijkt me dat aan die vrijheid niets wordt afgedaan door de postmoderne ontdekking dat gemeenschappen sociale constructies zijn: verbeeld, uitgevonden, in elkaar gezet. Er zijn geen andere dan geconstrueerde gemeenschappen; echtere of meer authentieke zijn er niet. Hun leden hebben dus de rechten die verbonden zijn met het lidmaatschap. *Er moet hen worden toegestaan zichzelf te besturen* - voorzover zij daartoe in staat zijn, gegeven hun lokale verstrengelingen.

Democratie heeft vanzelfsprekend geen natuurlijke eenheid. Zelfbepaling heeft geen absoluut subject. Steden, naties, federaties, samenlevingen van immigranten - zij kunnen allemaal democratisch geregeerd worden. De hedendaagse stamverbanden die zo zeker zijn van hun enkelvoudige identiteit en cultuur (neem de Polen of de Armeniërs) zijn in feite historische samenraapsels. Als we maar ver genoeg terug gaan in de geschiedenis, vinden we altijd wel mensen met de neuzen tegen elkaar gehouden (dat is één manier van sociale constructie). Maar als afstammelingen van deze mensen oud zeer vergeten zijn en zich nu zien als nauw verwante leden van een 'geestesgemeenschap' waaraan zij hun identiteit ontleen, hun zelfrespect en hun emotionele banden, waarom zouden wij ze dan democratische zelfbeschikking ontzeggen?

Behalve... dat het zelfbestuur van stam A, die gelukkig gescheiden is, stam B tot een kwetsbare en ongelukkige minderheid in eigen land maakt. Serviërs geloven (niet geheel ongegrond) dat zij onveilig zijn wanneer zij ingesloten zijn in een onafhankelijk Kroatië. En natuurlijk moet een politieke eenheid territoriaal zijn en niet cultureel: alle stammen of delen ervan die *hier* leven - met de neuzen tegen elkaar tot ze het vechten moe zijn - moeten vallen onder de autoriteit van een neutrale staat en een ontzield burgerschap delen. Maar dat kunnen toch niet onze enige keuzes zijn: de overheersing door één stam of het gedeelde lot van het verdwijnen van alle stammen. Voorzover de tweede keuze niet slechts een maskerade van de eerste is, vereist die een vorm van dwang die noch moreel toelaatbaar, noch politiek effectief is. Wij hadden ons immers niet druk hoeven maken over Serviërs in Kroatië als Joegoslavië er in was geslaagd zijn stempel te drukken op de naties die er deel van uitmaakten; dat was, in theorie in ieder geval, juist hét model van een neutrale staat.

Neutralisme werkt waarschijnlijk alleen maar in maatschappijen van immigranten waarnaar iedereen op gelijke wijze en in de meeste gevallen vrijwillig is overgeplant, losgesneden van het land van herkomst en de geschiedenis. In zulke gevallen - Amerika is het voor de hand liggende voorbeeld - zijn tribale gevoelens in verhouding zwak. Maar hoe kan men bijvoorbeeld van Frankrijk een neutrale staat maken, waar de Fransen van oudsher verblijven en op democratische wijze regeren over de nieuwe immigranten uit Noord-Afrika (en waar zelfs een groot deel van hen 'Franse' staatsburgers

zijn)? Welke imperialistische, bureaucratische of internationale macht zou het Franse stamverband kunnen opheffen? Of het Poolse in Polen? Of dat van de Georgiërs in een onafhankelijk Georgië? Of het Kroatische in Kroatië? De enige manier om overheersing door één stam te voorkomen is het vermenigvuldigen van politieke eenheden en jurisdicties, door een reeks afscheidingen toe te staan. Maar de reeks zou eindeloos zijn - zo wordt ons duidelijk gemaakt - want elke afscheiding rechtvaardigt de volgende, van steeds kleinere groepen die aanspraak doen op het recht op zelfbeschikking. De politiek die daarvan het resultaat is zal luidruchtig zijn, onsamenhangend, instabiel, dodelijk.

Ik wil betogen dat dit een hellend vlak is waar we niet van af hoeven te glijden. In werkelijkheid zijn er vele arrangementen voorstelbaar tussen overheersing en opheffing - en er zijn morele en politieke redenen om in verschillende omstandigheden voor verschillende arrangementen te kiezen. Het beginsel van zelfbepaling is voor interpretatie en amendering vatbaar. Er is niet slechts één juist antwoord op wat 'de nationale kwestie' is genoemd, alsof er maar één manier is om natie te zijn, maar één versie van nationale geschiedenis, één model voor de verhouding tussen naties. De geschiedenis toont dat er vele manieren, versies en modellen zijn en oppert het bestaan van vele (min of meer veilige) halteplaatsen op het hellende vlak. Hier zijn enkele van de meer voor de hand liggende mogelijkheden.

Het eenvoudigste geval is dat van de 'onderworpenen'. Dat zijn de recentelijk en met geweld geïncorporeerde naties - een goed voorbeeld zijn de Baltische staten, die echte natie-staten waren, al waren zij van oudsher naties en vormden zij pas sinds kort en maar voor korte tijd staten. Hun onderworpenheid was verkeerd om dezelfde reden dat hun onderwerping verkeerd was. Ze behelst het bekende beginsel dat agressie tot een misdaad maakt. Dat beginsel vereist op dit moment dat hun onafhankelijkheid en soevereiniteit hersteld wordt, althans: het principe vereist wat in de praktijk al bereikt is. En met enige verbeeldingskracht kunnen we eenzelfde recht toekennen aan de naties die *onafhankelijk hadden moeten zijn*, waar de solidariteit van de groep onmiskenbaar is en de misdaad van de heersende macht de onderdrukking in plaats van de onderwerping van de natie is. Ik zie geen reden in al die gevallen de rechtvaardigheid van afscheiding te ontkennen.

Behalve... Verovering en onderdrukking zijn niet zomaar abstracte misdaden: zij hebben gevolgen in de echte wereld. Volkeren raken vermengd, er wordt een nieuwe en heterogene bevolking gecreëerd. Stel dat de Russische immigranten nu een meerderheid zouden vormen in Letland: zou er dan nog enig recht zijn op Letse zelfbeschikking? Stel dat de Franse kolonisten in Algerije zo rond 1950 de Arabische en de Berber bevolking in aantal hadden overstegen, was het recht op Algerijnse zelfbeschikking dan bij de Franse meerderheid komen te liggen? Dit zijn pijnlijke en moeilijke vragen. De wereld verandert, en niet altijd op een moreel te rechtvaardigen manier. Men kan rechten kwijtraken of hun geldigheid kan minder worden, zonder dat dit de schuld is van de verliezende partij. In gevallen als bovengenoemde zouden we kunnen pleiten voor gedeelde smart, die de 'inheemsen' minder geeft dan waar zij oorspronkelijk aanspraak op maakten. Of we zouden een bestel kunnen ontwerpen met culturele autonomie in plaats van

de politieke soevereiniteit die eerder moreel vereist leek. We zoeken naar het arrangement dat het dichtst komt bij wat op basis van het voorafgaande rechtvaardig is, waarbij de rechtvaardigheid vereist dat rekening wordt gehouden met immigranten en kolonisten of hun kinderen, die zelf geen deel hebben aan de onderwerping of onderdrukking.

Hetzelfde gaat op voor de naties die al van oudsher geïncorporeerd zijn - oorspronkelijke bewoners zoals de inheemse Amerikanen of de Maori in Nieuw-Zeeland. Hun rechten zijn in de loop van de tijd uitgehold, niet omdat het hen aangedane onrecht is weggewist (dat zou wel eens groter kunnen zijn geworden, met in toenemende mate schadelijke gevolgen voor hun gemeenschappelijk leven), maar omdat het niet langer mogelijk is iets te herstellen dat ook maar in de verste verte lijkt op hun vroegere onafhankelijkheid. Zij staan ergens tussen een onderworpen natie en een nationale, etnische of religieuze minderheid in. Zij kunnen aanspraak doen op iets meer dan gelijk burgerschap, zoiets als collectief zelfbestuur, maar wat dit in de praktijk precies betekent hangt af van het vermogen dat hun instituties nog rest en van het karakter van hun betrokkenheid bij het gewone leven van de overige maatschappij. Zij kunnen geen aanspraak doen op een absoluut recht op bescherming tegen de druk en aantrekkingskracht van het gewone leven - net alsof ze een beschermd diersoort zouden zijn. In de confrontatie met de moderne maatschappij behoren alle menselijke stamverbanden tot een bedreigde diersoort. Elk van die stamverbanden, of ze nu wel of geen soevereine macht heeft, is ingrijpend veranderd. We kunnen nog wel erkennen dat er een recht is op verzet tegen verandering, op het bouwen van muren tegen de moderne cultuur. Afhankelijk van de constitutionele structuur en lokale omstandigheden kunnen we dit recht uitbreiden, maar het succes van het verzet kunnen we niet garanderen.

De rechtvaardige behandeling van nationale minderheden hangt af van twee verschillende onderscheiden. Ten eerste tussen territoriaal geconcentreerde of verspreide minderheden; ten tweede tussen minderheden die radicaal verschillen van de meerderheid, tegenover die welke slechts marginaal verschillen. In de praktijk vormen beide onderscheiden natuurlijk een ononderbroken continuüm, maar het is het best om met de duidelijke gevallen te beginnen. Neem bijvoorbeeld een minderheidsgemeenschap met een uitgesproken eigen geschiedenis en een sterke territoriale binding - zoals de Albanen in Kosovo. Hun gemeenschapsgenoten beschikken over de naburige staat; zij zijn aan de verkeerde kant van de grens terecht gekomen als gevolg van één of ander dynastiek huwelijk of een militaire overwinning van lange tijd terug. De humane oplossing voor hun probleem is de grens te verleggen; de hardvochtige oplossing is het 'overplaatsen' van de mensen; de meest praktische oplossing is een sterke variant van lokale autonomie met betrekking tot de culturele en educatieve instituties en de inkomsten waaruit zij gefinancierd worden.

Het tegenovergestelde geval is dat van een gemeenschap die marginaal verschilt van de meerderheid en territoriaal verspreid is, zoals de etnische en religieuze groepen in Noord-Amerika (hoewel in beide categorieën uitzonderingen zijn: de etnische Fransen in Quebec of bijvoorbeeld de religieuze Amish in Pennsylvania). In de meeste gevallen leidt de ervaring van marginaal verschil en territoriale verspreiding tot zeer beperkte aanspraken op de staat - een goede reden om te twifelen aan de gevaren van het hellende

vlak. Daadwerkelijk gelijk burgerschap en de vrijheid uiting te geven aan verschillen in de vrijwillige verbanden van de burgerlijke maatschappij: dat is waar de leden van dergelijke gemeenschappen gewoonlijk, en terecht, om vragen. Soms verzoeken zij ook één of andere vorm van overheidssubsidie voor hun scholen, kinderopvang, bejaardenhuizen, enzovoort. Maar bij dergelijke verzoeken gaat het meer om politieke beoordelingen dan om morele principes. We moeten ons een mening vormen over de innerlijke kracht en zwakte van de bestaande burgerlijke maatschappij. (Een groep die sterk gediscrimineerd wordt en over weinig hulpbronnen beschikt, heeft echter een morele aanspraak op de staat.)

Nogmaals, meerderheden hebben niet de plicht het overleven van minderheidsculturen te garanderen. Zij zijn zelf wellicht ook verwickeld in de strijd om te overleven in de gemeenschappelijke competitie tegen commercialisme en de internationale mode. In de moderne wereld bieden grenzen slechts een minimale bescherming, en de minderheden binnen die grenzen, die door hun situatie een buitengewone beslotenheid kunnen krijgen, zouden wel eens beter in staat kunnen zijn hun manier van leven te handhaven dan de meer vrijzinnige meerderheid van de bevolking. En zelfs als het ze slechter af gaat, dan nog is er geen reden ze te hulp te komen: zij kunnen slechts aanspraak maken op fysieke, maar niet op culturele bescherming.

Het bijstellen van rechtsaanspraken aan de omstandigheden is vaak een langdurige en kwellende zaak, maar het gebeurt. We zien het vandaag de dag bijvoorbeeld gebeuren in de geografisch geconcentreerde maar slechts marginaal verschillende naties in West-Europa - Welsh, Schotten, Normandiërs, Bretons, enzovoort - waarvan de leden onveranderlijk hebben afgezien van steun aan radicale nationalistische partijen die onafhankelijkheid en soevereiniteit opeisten. In deze gevallen lijkt een minimaal regionalisme nog het best voor de betrokkenen (altijd met uitzondering van enkele - de politieke, niet de etnische of religieuze minderheden) en ook politiek en moreel het meest gepast. Hetzelfde gaat op voor kleine of verspreide maar duidelijk andere bevolkingsgroepen - zoals de Amish of de orthodoxe Joden in de Verenigde Staten, die gewoonlijk gericht zijn op een in hoge mate lokaal en a-politiek separatisme: gesegregeerde buurten en confessionele scholen. Ook dit lijkt voor de betrokkenen het meest geschikt, en het is politiek en moreel gepast. Met geen enkele theorie van rechtvaardigheid kan de precieze vorm van deze arrangementen gespecificeerd worden. Uiteindelijk zijn zij het historische produkt van onderhandelingen, en hangen zij af van het gedeelde begrip van de betekenis en de uitwerking van dergelijke onderhandelingen. De Welsh en de Schotten hadden invloed op de ontwikkeling van de Britse politieke cultuur, ook al is dat niet echt de invloed die zij meenden te moeten hebben. Vandaar hun bereidwillige aanpassing aan de parlementaire politiek. Zowel de Amish als de Joden hebben geleerd van en bijgedragen aan het repertoire van Amerikaans pluralisme.

Zulke arrangementen moeten altijd toegestaan worden, maar zij kunnen niet worden opgelegd. Groot-Brittannië was waarschijnlijk mogelijk door het gedeelde protestantisme van de deelhebbende naties. De poging de Ieren erbij te betrekken faalde op trieste wijze. Op dit moment lijkt het om dezelfde redenen te mislukken om de Slovenen bij Joegoslavië te betrekken. Hetzelfde geldt voor het falen van het communistisch internationalisme in Polen en het pan-Arabische streven in Libanon. Ik wil niet beweren dat

de in al deze gevallen cruciale religieuze scheidslijnen afscheiding noodzakelijk maken. Soms wel en soms niet. De verschillen zijn voor ieder geval verschillend. Zij hebben meer van doen met geheugen en gevoel dan met een objectieve maat van gelijkens. Daarom kan een model als het mijne, dat gebaseerd is op territoriale concentratie en culturele verschillen, niet meer dan een ruwe aanwijzing zijn. We moeten langzaam en proefondervindelijk toewerken naar arrangementen waarmee de leden (niet de militante) van deze of gene minderheidsgroep zich tevreden stellen. Er is niet slechts één goede uitkomst. (...)

Angst is het overheersende gevoel, de belangrijkste (niet de enige) oorzaak van stammenstrijd. Ik volg hier de bekende redenering die Thomas Hobbes als eerste presenteerde in *Leviathan*, waarin angst deel is van de verklaring van de 'oorlog van allen tegen allen'. Hobbes dacht aan de interne oorlogen van het laat-middeleeuwse 'bastaard-feodalisme', maar ook aan de religieuze twisten van zijn tijd. Er zijn altijd mensen, zo schrijft hij, die 'genoegen scheppen in hun eigen macht tot veroveren'. Maar het overgrote deel heeft een ander motief: zij 'zouden blij zijn met rust te worden gelaten binnen bescheiden grenzen'. Deze gewone mannen en vrouwen worden niet tot vechten gedreven door lust naar macht of rijkdom, niet door onverdraagzaamheid of fanatisme, maar door de angst voor verovering en onderdrukking. Hobbes betoogt dat slechts een absolute soeverein hen kan verlossen van deze angst en van de tredmolen van bedreigingen en 'voorzorgsmaatregelen' (dat wil zeggen preventief geweld). Maar in feite werd deze tredgang in het geval van de geloofsoorlogen niet zozeer onderbroken door politieke oorlogen alswel door religieuze tolerantie.

De twee cruciale argumenten uit de zeventiende eeuw tegen tolerantie klinken nu erg bekend, aangezien zij sterk lijken op de argumenten tegen nationale afscheiding en autonomie. Het eerste argument behelst de aanspraak van het heersende religieuze establishment dat het een hogere waarde vertegenwoordigt - een universele waarheid of goddelijke wil -, die zeker overstemd zal worden in de kakofonie van religieuze dissidentie. Het tweede is het argument van het hellende vlak: de dissidentie zal nooit ophouden en het nieuwe sektarisme zal tot steeds nieuwe afscheidingen leiden, splitsing na splitsing totdat de sociale orde uiteenvalt in onsamenhangendheid en chaos. Zeker, tolerantie maakte de weg vrij voor een groot aantal nieuwe sekten, hoewel deze meestal alleen hebben gefloreerd in de marge van min of meer stabiele religieuze gemeenschappen. Maar daarenboven, en dat is veel belangrijker, verlaagde zij de inzet van religieuze conflicten: verdraagzaamheid maakte verdeeldheid beter verdraagbaar. Zij loste het probleem van de angst op door beschermde ruimtes te creëren voor een grote diversiteit aan religieuze praktijken.

Het lijkt me dat we ons vandaag de dag op iets dergelijks moeten richten: beschermde ruimtes van verschillende aard, aangepast aan de noden van verschillende stamverbanden. Ik zou geneigd zijn eerder een afscheiding dan de bestaande verenigingen te ondersteunen, wanneer zij geëist wordt door een politieke beweging die, voorzover we dat kunnen vaststellen, de wil van het volk vertegenwoordigt. Laat de mensen die dat willen, vertrekken. Velen van hen zullen niet ver weg gaan. Als blijkt dat er politieke of economische nadelen verbonden zijn aan hun vertrek, dan zullen zij een manier vinden

om de verbintenissen te herstellen. Als ons doel inderdaad één of andere vereniging is - een federatie of confederatie -, dan is de beste manier om die te bereiken dat we dwang achterwege laten en de stamverbanden toestaan zich af te scheiden, om daarna te onderhandelen over vrijwillige en geleidelijke, al is het maar gedeeltelijke verbintenis met één of andere nieuwe belangengemeenschap. De huidige Europese Gemeenschap is een krachtig voorbeeld, dat andere naties in hun eigen tempo zullen benaderen.

Maar - nogmaals - de onafhankelijkheid van de ene natie kan het begin zijn van de onderdrukking van de andere. Soms lijkt het alsof het belangrijkste motief voor nationale bevrijding niet de eigen bevrijding van de status van minderheid in het land van anderen is, maar het verwerven (en vervolgens misdelen) van eigen minderheden. De standaardregel in intertribale verhoudingen is: doe de ander wat u geschiedt. Ik ben in mijn pleidooi voor bevrijding grotendeels voorbijgegaan aan het voortdurende falen van nieuwe natie-staten om tegemoet te komen aan de morele toets van de natie die na hen komt, om voor anderen het recht te erkennen dat de eigen onafhankelijkheid heeft veilig gesteld. Het is niet mijn bedoeling de gemeenheid van tribale zeloten te onderschatten. Maar waren de dwepers in de geloofsoorlogen niet even gemeen? En hun hedendaagse afstammelingen lijken tamelijk onschuldig - misschien zijn de meesten van hen niet buitengewoon aantrekkelijk, maar gevaarlijk zijn ze ook niet. Waarom zou dezelfde opeenvolging van gemeenheid en ongevaarlijkheid niet opgaan voor hedendaagse nationalisten? Als je ze in een wereld zet waar ze niet bedreigd worden, hoe lang zullen zij het dan in hun belang achten anderen te bedreigen?

Dat is althans het Hobbesiaanse argument. Zonder twijfel zijn er mannen en vrouwen in elk stamverband - Serviërs en Kroaten, Letten, Georgiërs en Russen, Grieken en Turken, Israëlitische Joden en Palestijnse Arabieren - die genoeg scheppen in veroveringen, die bovenal willen zegevieren over hun burens en vijanden. Maar zulke mensen zullen geen macht hebben in hun eigen stam, wanneer we voor hun stamgenoten de mogelijkheid scheppen om 'met rust te worden gelaten binnen bescheiden grenzen'. Elke stam binnen zijn bescheiden grenzen: dat is het politieke equivalent van het tolereren van alle kerken en sekten. Zoiets is mogelijk - hoewel politiek nog steeds moeilijk en onzeker - doordat grenzen niet in elk geval dezelfde soort ruimte hoeven te omsluiten.

Religieuze tolerantie was echter afgedwongen door de staat en politieke autoriteiten ontnamen vrome dwepers hun wapens en hun macht. Tribale dwepers zijn daarentegen juist gericht op de verovering van de macht: zij hopen zelf politieke autoriteiten te worden en de plaats in te nemen van de bureaucraten van het rijk die hen ooit dwongen vredig te leven met hun eigen minderheden. Wie zal hen in bedwang houden na de onafhankelijkheid? Wie zal de Serviërs in een onafhankelijk Kroatië beschermen of de Albanen in een onafhankelijk Servië? Ik heb geen simpel antwoord op deze vragen. In een liberale democratie kunnen nationale minderheden grondwettelijke bescherming krijgen. Maar het is niet waarschijnlijk dat veel van de nieuwe naties liberaal zullen zijn, zelfs niet als ze één of andere variant van democratie invoeren. Om macht aan banden te leggen valt nog het meest te verwachten van federale of confederale *checks and balances* en van internationale druk. De nationaliteitsverdragen van het Interbellum waren onmis-

kenbare mislukkingen, maar er valt enig succes te boeken in het beschermen van minderheden wanneer natie-staten voldoende met elkaar verstrengeld en van elkaar afhankelijk zijn. Stel dat de leiders van de Europese Gemeenschap of de Wereldbank of zelfs de Verenigde Naties tegen elke natie die als staat erkend wil worden zouden zeggen: wij zullen jouw onafhankelijkheid erkennen, handelsrelaties aangaan en je economische hulp geven - maar alleen als je een schikking treft met de nationale minderheden die jouw soevereine macht vrezen. De prijs van erkenning en hulp is aanpassing.

Welke vorm deze aanpassing moet krijgen kan niet bij voorbaat worden vastgesteld (ik moet dit blijven benadrukken, omdat zoveel mensen op zoek zijn naar een snelle theoretische oplossing). Het hangt af van het karakter van de nieuwe staten en van een onderhandelingsproces. Afscheiding, de herziening van grenzen, een federatie, regionale of functionele autonomie, cultureel pluralisme: er zijn vele mogelijkheden en er is geen reden te menen dat een keuze in het ene geval dezelfde keuze in alle andere gevallen noodzakelijk maakt. Zoals de aangehaalde voorbeelden van West-Europa aangeven, worden keuzes eerder bepaald door de omstandigheden dan door abstracte principes. Er is een internationale consensus vereist die een variëteit aan keuzes onderschrijft, die steun verleent aan ieder politiek arrangement dat de bedreigde stammen tegemoet komt. (...)

We moeten nadenken over politieke structuren die het best aansluiten bij deze vermenigvuldiging en verdeling. Dit zullen geen geünificeerde structuren zijn, noch zullen zij alle identiek zijn. Sommige staten zullen door en door neutraal zijn, met een veelheid aan culturen en een gemeenschappelijk burgerschap; andere zullen federaties zijn; weer andere zullen natie-staten zijn, met autonomie voor minderheden. Soms zal cultureel pluralisme alleen in de privé-sfeer tot uitdrukking komen; soms zal het een openbare uitdrukking hebben. Soms zullen verschillende stamverbanden met elkaar vermengd zijn binnen een gebied; soms zullen zij territoriaal verdeeld zijn. Aangezien de aard en het aantal van onze identiteiten zullen verschillen, en zelfs opmerkelijk verschillen binnen het geheel van één bevolking, moet een groot aantal verschillende arrangementen verwacht en toegejuicht worden. Elk van deze zal zijn nuttige en zijn ergerlijke kanten hebben; geen zal permanent zijn; de bemiddeling van verschillen zal nooit tot een definitieve overeenkomst leiden. Dat betekent ook dat ons gedeelde mensdom ons nooit tot leden van een enkele universele stam zal maken. Het meest cruciale dat de menselijke soort bindt is particularisme. Nu aan imperiale en totalitaire heerschappij een einde is gekomen, kunnen we deze gemeenschappelijkheid eindelijk erkennen en een begin maken met de moeilijke bemiddeling die dat vereist.

(Dit artikel is in uitgebreidere versie eerder gepubliceerd onder de titel 'The New Tribalism. Notes on a Difficult Problem' in *Dissent*, Spring 1992, pp. 164-171. Vertaling Ido de Haan, met dank aan Joop Goudsblom, die de vertaling van de titel suggereerde.)